

DERLEME / REVIEW

Kamusal Alanın Dönüşümü ve Kentsel Mekanın İletişimsel Niteliği Üzerine Düşünmek

Thinking on the Transformation of the Public Sphere and the Communicative Nature of Urban Space

 Meriç Demir Kahraman

Bağımsız Araştırmacı, İstanbul

ÖZ

Kamusal alanın ne olduğuna ve nasıl oluştuğuna dair tartışmalar ve yazınlar esasen sosyal bilimlerde üretilen çalışmalarda geliştirilmiştir. Genel olarak, bahsi geçen tüm çalışmalarda kamusal alan kavramı, kamusal alanın fiziksel sınırları ötesine geçen çeşitli boyutlarını tariflemek üzere kullanılmaktadır. Bu yaklaşım içerisinde, iletişimsel bir fenomen ifadesiyle, kamusal alan ve kamusal alan(lar)ın üretimi ve yeniden üretimi fiziksel mekandan bağımsızdır. Ancak, kamusal alanın fiziksel sınırları ötesine geçen boyutları herhangi bir kent içerisinde geleneksel kamusal mekanların varlığını inkar veya göz ardı da etmemektedir. Diğer taraftan, kentler farklı toplulukları ve etkinliklerini bir araya getirerek toplumsal süreçlere mekânsal bir ara yüz sağlarken, eş zamanlı olarak da toplumsal süreçler kentleri mekânsal olarak tanımlamakta ve dönüştürmektedir. Kısaca, insanlar arası bir iletişim sürecinden bahsetmek gerektiğinde mekandan bağımsız bir kavrayış da mümkün olmayacaktır. Dolayısıyla, bu çalışmanın temel motivasyonu sosyal bilimlerde çerçevesinde ele alındığı üzere geniş bir perspektifte, kentsel mekânın kamusal alan ve iletişimsel niteliği üzerine teorik bir tartışma açmaktır. Söz konusu motivasyon, kentsel mekânların organizasyonuna dair mesleki pratiklere kamusal/toplumsal bakış açısını genişleten bir yaklaşım geliştirmek amacındadır.

Anahtar sözcükler: Kamusal alan; kamusal mekan; kentsel iletişim; mekânsal organizasyon.

ABSTRACT

The debates and literature on what is publicness and how it is formed have been developed substantially in the studies from the domain of social sciences. In all these studies, the concept of the public sphere is used to describe the various aspects that reach beyond the physical limits of publicness. Within this approach, the production and (re)production of publicness and public spheres are independent of the physical space by the expression of a communicative phenomenon. However, the aspects of publicness that reach beyond the physical limits do not deny or disregard the existence of conventional public spaces in a given urban pattern. On the other hand, while cities provide a spatial interface for social processes bringing diverse communities and activities together, simultaneously social processes define and transform cities spatially. In other words, it is not possible to picture a communication process between people independently of space. In accordance, the main motivation of this study is to open a theoretical discussion on the publicness and the communicative nature of urban space in a broad perspective. The motivation aims to develop an approach that broadens the social perspective on spatial practices in the organization of urban spaces.

Keywords: Public space; public sphere; urban communication; spatial organization.

Geliş tarihi: 26.04.2019 Kabul tarihi: 23.08.2019

Online yayımlanma tarihi: 16.09.2019

İletişim: Meriç Demir Kahraman.

e-posta: mericdemir@gmail.com



TMMOB
Şehir Plancıları Odası



OPEN ACCESS This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Giriş

Kamusal mekan üzerine düşünmek, belirli fiziksel sınırlar ile tarifli bir kent parçasının ötesinde, müşterek toplumsal yaşamın niteliklerini her yönüyle düşünmek demektir. Genel geçer bir kabul olarak, 'herkese açık ve erişilebilir' olarak tanımlanan 'kamusal' mekanın gerçeklikte 'kamusallığını' sorgulamak ve kavramak, eşitsizlik koşullarında yapılan toplumsal örüntülerin mahiyetine dair sorular sormayı gerektirmektedir. Bu kabul ile çalışmada aşağıdaki sorular tartışmaya açılmıştır.

- 1 İnsanın bireysel eylem ve söylemleri ile kendi dünya görüşünü bizzat parçası olduğu dünyada görünür kılmaya 'kamusal' sıfatını tanımladığı ölçüde, herhangi bir kent parçasının tarihin herhangi bir kesitinde 'herkes' için, yani 'kamusal' olduğunu söylemek mümkün müdür?
- 2 Özgür konuşma, yazılı ifade ve toplanma haklarının yasal olarak meşru olduğu liberal koşullarda dahi kamusal alanın sadece prensip olarak herkese açık olduğu gerçekliğinde, herhangi bir kentsel mekanın toplumsal iletişimin geliştirilmesine yönelik nitelikleri nelerdir?

Bu noktada belirtmek gerekir ki, yukarıdaki sorulara yanıt aramak kaçınılmaz bir biçimde kamusal alan düşüncesini ve dönüşümünü de kavramayı gerektirmektedir.

Kamusal Alan Düşüncesi ve Dönüşümü

Kamusal alan kavramıyla, her şeyden önce, toplumsal yaşam içerisinde kamuoyuna benzer bir şeyin oluşturulabileceği bir alan kastedilmektedir. Kamusal alan, insanların cinsiyet, ırk, din, dil, meslek vb. tüm özelliklerinden bağımsız olarak ve özgürce bir araya gelebildiği, toplum yararına ve topluma dair müşterek konularda devlet bürokrasisinin sınırları ötesinde ve devlet otoritesinin de eleştirisinin geliştirildiği/geliştirilmesi beklenen, böylece devlet eliyle üretilen egemen siyasal iktidarı kontrol eden ve bir taraftan da meşrulaştıran bir iletişim ortamıdır (Habermas, 1991).

Bir diğer deyişle, kamuoyu ifadesi devlet formunda örgütlenmiş egemen yapıya karşı insanların eleştiri yapabilme, kontrol ve teyit edebilme görev ve yetilerini işaret etmektedir. Dolayısıyla, kamunun kendisi yani tüm vatandaşlar, devletin üzerinde, onu üreten ve yeniden üreten bir otorite teşkil etmektedir.

Nitekim, Arendt (1998) insanların birlikte yaşıyor olmaları gereği ve daimi olarak başkalarının mevcudiyetine olan bağımlılığı üzerinden, insanın doğası gereği siyasal, yani toplumsal olduğunu vurgulamaktadır. Burada toplumsallık açık bir siyasal ifadeyle insanlar arasında belirli bir amaca yönelik örgütlülüğü, ittifakı ve ortaklığı ifade etmektedir. Söz konusu ortaklık, öncelikle insanın eylem (praxis) ve söylem (lexis) yolu ile kendi kamusalını ve insani dünyada görünürlüğünü sağlaması ile kurulabilecektir, dolayısıyla eylem ve söylem doğrudan siyasal ve kamusaldır.

Bu ifade içeriğinde Arendt'e (1998) göre kamusal iki fenomene işaret etmektedir;

- 1 kamu alanında zuhur eden (appearance) her şeyin, mümkün olan en geniş aleniyetle herkes tarafından görünür ve duyulur olması,
- 2 kamunun herkes için müşterek bir dünyayı ifade etmesi; zira başkalarıyla birlikte olmak/birlikte yaşamak hadisesinin kendisi müştereklik koşulundadır.

Bu düşüncede, insan eseri ve insan üretimi dünya bir arada yaşayanlara müşterektir ve bu dünya insanları hem birbirine bağlamakta, hem de birbirinden ayırmaktadır. Söz konusu eş zamanlı biraradalık ve ayırma, tekil ve sabit bir kamusal alanı değil, etkileşim halinde olan 'çoklu kamusal alanlar' işaret etmektedir (Fraser, 1990).

İletişimsel bir fenomen ifadesiyle kamusal, -eylem ve söylem yolu ile insanın maddesel dünyada görünürlüğünü sağlaması- tecrit (isolation) koşullarında mümkün değildir. Bu anlamda, etken ve edilgen niteliğiyle kamusal ve örgütlenme ifadesiyle kamuoyu oluşturmak hadisesi başkalarının mevcudiyetini gerektirmektedir. Demektir ki, eylem ve söylem yolu ile üretilen kamusal alan başka insanların kamusal alanlarının oluşturduğu bir ağ ile çevrili ve bu ağ ile daimi temas halindedir. Bu ele alışıta kamusal alan(lar)ın üretim ve yeniden üretimi, insani müşterek dünyada mekandan bağımsız ve muğlaktır; potansiyel olarak her anda ve her yerdedir (Arendt, 1998).

Düşünsel olarak, kamusal alanı bütünsel bir şekilde demokrasinin meşrulaştığı iletişimsel bir ortam olarak tanımlamak mümkündür. Arendt'in de kamusal alan kavramsallaştırmasının odak noktasını oluşturduğu üzere, tarihsel olarak 'kamu' kavramından ilk kez Helenistik Antik Yunan düşüncesinde bahsedilmektedir. Yunan kent devletlerinin kurulması ile birlikte 'koine' ve 'oikos' olarak adlandırılan iki farklı yaşam alanı ortaya çıkmıştır. Koine, özgür yurttaşların (köle, yabancı ve kadınlar dışındaki profil) ortak kullandığı alan olarak kabul edilip, kamusal alana karşılık gelirken, oikos tek tek bireylere ait olduğu düşünülen, hane hayatını temsil etmekte ve özel alana karşılık gelmektedir (Habermas, 1991). Tesadüf değildir ki, tarihte bilinen ilk demokrasi modeli olarak bilinen Atina (Doğrudan) Demokrasisi de yine aynı dönem ve coğrafyada görülmektedir. Ancak, her ne kadar katılımcı bir model olarak idealize edilmişse de, topluma dair karar verme ve siyasal yaşama katılım süreçlerine kadınların, kölelerin, yaşlıların, çocukların ve yurttaş olmayan diğer sakinlerin dahil olmadığı, dolayısıyla da kamuoyu oluşturma araçlarının ve haklarının esas olarak genç ve özgür Yunan erkeklerinde bulunduğu kısıtlı pratiklerinden bahsetmek mümkündür (Raaflaub vd. 2007).

Kamusal yaşam, kent devleti içerisinde agorada, mahkemelerin, savaş ve atletik oyunların gerçekleştiği kamusal mekanlar-

da vuku buluyorsa da, fiziksel olarak bu alanlarla sınırlandırılmış da değildir (Arendt, 1998). Bu anlamda kamusal alanlar, insanların bir birliktelik içerisinde eylemde bulunmaları ve konuşmaları ile beslenen özgürce seçilmiş çok özel bir örgütlenme biçimini ifade etmektedir ki insanları bu biçim içerisinde bir arada tutmak için mutlak bir eylem de değildir, zira esasen insan zaten doğası gereği başkaları ile ortaklıklar kurma eğilimindedir.

Bir diğer deyişle, kamusal alan, bir arada yaşayan, eylem ve söylem etkinliğini yerine getiren insanların arasında yer almaktadır. Dolayısı ile Arendt (1998:290), 'nereye gidersen git yanında polisi (kamusal alanı) de götürüreceksin' tanımlamasını sadece Antik Yunan'a özgü bir deyiş olarak da görmemektedir. Burada aranan anlam, insanlar arasında söylemin ve eylemin her an, her yer ve koşulda kendilerine mekan oluşturabilen araçsal niteliğini ifade etmektir. Daha geniş anlamı ile kamusal alanlar, insanların salt başka canlılar ya da cansız varlıklar gibi olmadıkları, kendilerini/görünümünü açık seçik kıldıkları ortamlardır. Kişi burada hem diğer canlı/cansız varlıklardan, hem de kendi türü içerisinde yer alan insanlardan farklılıklarını gösterebilir ve tüm diğer farklılıklarla kendi dünya algı/görüşünü besleyebilmektedir.

Diğer taraftan, bireylerin ait oldukları toplumların birer parçası olarak kamusal alana dâhiliyet ile kazandıkları kimliklerinin yanı sıra sahip oldukları özel sıfatları ile bireysel olarak biçimlenen farklı ve değişken rollerinin de kamusal alana yansımaları söz konusudur.

Aile ve/veya yakınlar içerisinde kurulan ilişkiler dolayısıyla ortaya çıkan sıfat ve roller hem meydana geldiği, davranışlar olarak yaşandığı mekanlar, hem de bu döngüde yaşananların insanın mahremi olduğu ölçüde özeldir. Potansiyel olarak herkesin şahitliğinde gerçekleşen eylem ve söylemler ise alevni olmaları gereğince kamusal roller olarak tariflenmektedir. Ancak, örneğin bir kadın için özel alanda gelişen anne sıfatı, annelerin bir araya gelerek herhangi bir konuyu kamusallaştırma, o konu ile ilgili kamuoyunu oluşturabilme potansiyeline de sahiptir. Dolayısıyla, insanın kamusallığının özel alanlarında gelişen bireysel birikim ve özelliklerine de bağlı olarak şekillendiği ve bu anlamda da özel ve kamusal olan arasında da yoğun bir etkileşim ve birbirini besleme süreci olduğunu söylemek mümkündür.

Dönüşüm ve Bulanıklaşma

Tarihsel olarak bakıldığında, Batı coğrafyasında tek kişinin siyasal aktör olduğu imparatorluk düzenini takiben, feodal Ortaçağ düzeninde ise kamusal alanın ne olduğunun bulanıklaştığını söylemek mümkündür. Bu süreçte, esasen var olmayan ve bu nedenle de 'temsili' olan bir kamusal alandan bahsedilebilmektedir. Feodal erklerin kamuyu temsili değil, kamunun nezare-

tinde (çünkü tecrit koşullarında mümkün değildir) kendisinin 'kamusal' temsiliyeti söz konusudur (Habermas, 1991). Dolayısıyla, herkesten oluştuğu idealize edilen kamu, otoritenin kendini kamusal olarak var edişinin, meşru kılışının karşısında edilgen bir konumdadır.

Feodal erkler (derebeyleri ve kilise), toprağın, mülkiyetin, yargının ve siyasetin yegane otoritesi olduğu ölçüde, onu temsil eden her şey, toplum içindeki statü kodlarını ileterek, temsili vechileriyle 'kamusal' niteliktedir. Ancak, feodal Ortaçağ'ın çöküşünde ve söz konusu temsili kamunun dönüşümünde, 17. ve 18. yüzyıllarda yaşanan değişimler, biriken toplumsal gerginlikleri de dönüştüren ve çağın sonunu da getirecek köktenliktedir.

Bu dönemde gelişen ticaret, genişleyen pazar ilişkileri ile beraber haber dolaşımındaki sürekliliğin sağlanması ve basının doğması iletişimsel niteliğiyle, siyasal işlev gören 'yazınsal' (literary) kamusal alan modelinin doğmasına yol açmıştır (Habermas, 1991).

Gelişen ticaretle beraber yükselen burjuvazi sınıfının siyasal güç ve onur pozisyonlarına dair giderek artan hırsı ile beraberinde köylülerin yüzyıllardır süregelen insanlık dışı yaşam koşulları, yazınsal kamusal alanın da gelişimi ile daha önce vurgulandığı üzere yeni bir fenomen olarak kamuoyu kavramının doğmasına ve oluşturulmasına vesile olmuştur. Bu dönem aynı zamanda yazının ve basının gücü ile beraber yazınsal kamusal alanın ve eleştirel kamuoyunun doğuşuna paralel olarak, siyasal gazete ve diğer yayınlara uygulanan geniş kapsamlı sansür politikalarına da şahitlik etmiştir (Habermas, 1991; Merriman, 2009). Esasen, sansür uygulamaları farklılıkların, eleştirel eylem ve söylemin bir mücadele meselesi olduğunu da ifade ederken, doğacak krizlerin de habercisidir. Nitekim, devrimci bir siyasal ayaklanmalar dalgası Batı coğrafyasından doğarak tüm dünyanın sosyo-ekonomik sistemini zaman içerisinde değiştirmiştir.

Diğer taraftan, kamusal olanın kimleri içerdiği ve 'kamuya' çıkıldığında çıkılan yerin neresi olduğu mevzu (insanın ve mekanın kamusallığı), 18. yüzyıl başlarında hem Londra'da hem de Paris'te öne çıkmaya başlamıştır. Bunun arka planında, her yerde olan burjuvaların toplumsal kökenlerini örtbas etme kaygılarından sıyrılmalarıyla beraber yaşadıkları kentlerin toplumdaki çok çeşitli grupların ilişkiye geçtikleri bir dünya haline gelmesi yatmaktadır (Sennett, 2002).

18. yüzyıl itibarıyla Batı coğrafyasında yaşanan sanayi devrimi ve beraberinde getirdiği kapital birikimi ile önceliğinin oluşturduğu rekabet ortamı bugünün yarışan dünya kentlerine dek uzanan bir sürecinin başlangıcı niteliğindedir. Bu başlangıçta kamusal mekanlarda çok çeşitli ve karmaşık toplumsal gruplar kaçınılmaz olarak bir araya gelmektedir ve bu kamusal yaşamın odak noktası da büyük kentlerdir. Büyüyen kentlerde, sosyallik

ağları ile beraber yabancıların/ziyaretçilerin düzenli olarak bulabilecekları yerler de genişlemiş, kent içinde devasa parkların organizasyonuna yönelik çabalar görölmeye başlanmıştır. Bu dönemde kentin nimetlerinin dar bir elit kesimden daha geniş bir toplumsal yelpazeye açıldığı da görölmektedir (Sennett, 2002).

Temelinin mal ve haber dolaşımının artışı başlangıç olarak alındığı bu dönem, günümüz kentleri ve kamusal mekanların biçim ve kullanımına kadar etki eden bir süreçtir. Söz konusu dolaşımın artışı, burjuva topluluğunun devlet ile iç içe ilişkisiyle betimlenen, özgür düşünce ve fikir ifadesinin, özgür toplanma biçimlerinin yasallaştığı, liberal ve temsili kamunun ötesinde yaşanan, burjuva dışı kesimlerin kamusal alana dâhiliyetini ve takiben kesimlerin yüzleşmesini yani sınıfsal çatışmaları/mücadeleleri dolayısıyla da kamusal alanların ve mekanların değişimine dair bir başka kırılmayı beraberinde getirmiştir.

Devlet ve kamusal alanın kesiştiği bir alanın olmadığı aksine karşı taraflar olduğu kabulünün üzerinde 19. ve 20. yüzyılda devlet ile toplumun birbirlerine karşılıklı nüfuz etmeleriyle kamusal -burjuvazi lehine- yapısal bir dönüşüm sürecine girmiştir. Habermas'ın (1991) yeniden feodalleşme olarak tanımladığı bu süreçte neyin kamusal neyin ise özel alana ait olduğunu saptamak yeniden güçleşmiş ve bulanıklaşmıştır. Uzun vadede, 'kamusal' ve 'özel' arasındaki ayırım, (1) özel çıkar mücadelelerinin siyasal alana taşınması ve söz konusu çıkar ilişkilerinin de devlet otoritesi tarafından benimsenmesi, (2) kamusal işlevlerin ise özel girişime devredilmesi nedeniyle yeniden yitirilmiştir.

Bugünün neoliberal koşullarında gelinen noktada ise 'devletin eleştirel sorgulaması anlamındaki kamusalılık, halkla ilişkiler, kitle iletişim araçları aracılığı ile sahnelenen gösteriler, kamuoyunun imali ve manipülasyonu halini almıştır.' Ötesinde, esasen tarihsiz bir gerçek olarak ortak iyi üzerinde kurulacak güçlü bir fikir birliği ifadesiyle kamuoyu oluşturma hadisesinin ön şartı olarak yerine getirilemeyen talep, bilgi ve tartışmanın herkese açık ve serbestçe erişilebilir olmasıdır. Antik Yunan düşüncesinde belirli bir toplumsal katmanın dâhiliyeti ile kısıtlı pratikleri görülen kamuoyu oluşturma, yasal olarak herkesin kamusal alana dâhiliyet ve katılım hakkına sahip olmasına karşın, bugün de gerek tabakalı toplumların egemen gruplarının tahakkümü, gerekse resmi olmayan engeller olarak statü eşitsizliğinin kodlu bağlantı ve işaretleri aracılığıyla 'herkese açık ve serbestçe erişilebilir kamusal alan' anlayışının hiçbir zaman var olmadığını söylemek mümkündür (Fraser, 1990). Kluge'ın (1993:ix) veciz 'kamusal alan, mücadelelerin savaş dışı yollarla karara bağlandığı (sonuçlandırıldığı) yerdir' sözünü hatırlayarak; bugün, tarihsel bir kazanç olarak adlandırılabilir şey, çoklu kamuları (multi publics) oluşturan egemen (dominant) ve karşıt (counter) kamuların (Fraser, 1990) kamuoyu oluşturma ve kamusal alana dahil olma mücadelesinin en azından meşru oluşudur denilebilir.

Bu anlamda, kamusal alanın tarihsel dönüşümü bugün küreselleşme, bireyselleşme ve yabancılaşma kavramlarıyla ilişkili olarak da düşünülmelidir. Küreselleşme, esasen bir taraftan toplumların birbirine benzeyerek bir model kültür ve yaşam inşasını, eş zamanlı olarak bir taraftan da kapitalin ezici gücü altında yaşadıkları kutuplaşmayı tarif etmektedir. Bu süreç, toplumsal sorumlulukların, dayanışmanın, örgütlülüğün ve bir bütün olarak hareket edebilme kabiliyetlerinin önemine işaret ediyorsa da her türlü eşitsizlik koşullarında kendine ve kişisel refahına dönen bireyler ait oldukları bütüne, müştereklere duyarsızlaşma ve kendini toplumsal sorumluluklarından muaf tutma eğilimi göstermektedir (Demir, 2010).

Nitekim, bu değişim içerisinde insanın yaşadığı topluma ve kente yabancılaşmasının nedenselliğini burada sorgulamak mümkündür. Bu bakış açısı ile de günümüzde toplum, kamusal alan ve mekan kavramlarının karşılıklarının neden anlam ifadesiyle eşdeğer biçimlenmediği de görülebilmektedir. Modern kentlerde bireylerin gündelik yaşam pratikleri ve aktivitelerini deneyimlediği mekanlar, özellikle söz konusu tip kültür inşasının yanı sıra, ekonomik ve güvenlik odaklı yaklaşımlarla değişmiştir. Geleneksel meydanlar ve sokaklardan farklı olarak 'yarı-kamusal' olduğu varsayılan alışveriş merkezleri, tematik parklar vb. gibi yeni nesil mekan organizasyonları, güvenlik görevlileri, kameralar vb. ile kontrolü sağlanan, bireylerin eylem ve söylem özgürlüğünü değil, kontrollü aktiviteleri ile özellikle belirli bir toplumsal grubun potansiyel tüketim aktivitelerini gerçekleştirmelerini hedefleyen mekanlardır. Bu durum, özü itibarıyla herkese açık ve erişilebilir kamusal alan fikrinin, toplumun fikir teatisi ve ifadesinin aracı fiziksel mekanlarının ortadan kalkışını, ve hatta izole edilen kamusal alanın daha kolay kontrol ve manipülasyonu sonucunu ortaya çıkarmaktadır.

Burada bahsedilmesi gereken önemli bir mevzu yine gelişen bilgi ve iletişim teknolojileri ve kamusal olduğu varsayılan mekanların niteliğinin ve elverişliliğinin zayıflığı ile beraber insanların sanal kamusal alanlar üzerinden çeşitli ihtiyaçlarını tatmin etmeye yönelik eğilimleridir. Kent içindeki kamusal mekanların yerine sanal (virtual) kamusal alanların tercihi, hem insanlar arasındaki iletişimin verimliliğini zedeleyeceği gibi, hem de bu tercihin çoğunluk düzeyi geleneksel kamusal mekanların düzenlenmesinden sorumlu olan yerel yönetimlerin sorumluluğunu gerektiğince yerine getirmemesiyle sonuçlanabilecektir. Bu olası sonuç ise birbirini besleyen bir zincir şeklinde insanların daha da çok sanal kamusal alanlara yönelmesine de yol açabilecektir. Oysaki, teknolojik hiçbir iletişim yolunun jest, mimik, vurgu gibi bireysel özellikleri barındıran ve iletişimi besleyen yüz yüze ilişkiler ile bir tutulmamasının gerekliliği içerisinde fiziksel karşılığı ile kamusal mekanların rolü şüphesiz çok önemlidir. Ancak, yine şüphesiz ki bu yaklaşım sanal ortamların bugünün dünyasındaki kamusal alanın önemli bir bölümünü oluşturduğunu ve hatta toplumsal hareketlere im-

kan tanıyacak ve/veya ivme kazandıracak şekilde örgütlülüğü besleyerek kamusal mekanların kullanımını destekleyebildiği ve 'kamuyu' oluşturulmasının da önemli bir parçası olabildiği gerçeğini de göz ardı etmemektedir.

Kentsel/Kamusal Yaşam ve Mekanın İletişimsel Niteliği

İnsanların başkalarını görme, duyma, başkalarıyla konuşma, etkileşim ve iletişim içerisinde bulunma, çevresinde yaşanan hayatların/süreçlerin farkına varma olanağı fiziksel olarak kamusal mekanların sunumu ve en önemli özelliğidir. Medyaya ilişkin çeşitli bilgilendirme araçları bu olanakların ikamesi olarak görülebiliyorsa da, yüz yüze ilişkiler ve aktarımsız olarak edinilen bilgilerin gerçekliği ve içselleştirilmesi ile kıyaslanamayacaktır.

İnsan, doğası gereği başkalarıyla beraber olma eğilimindedir ve bu eğilim mekan seçimlerine de yansımaktadır. Yaş, cinsiyet, ırk vb. özelliklerinden bağımsız olarak insan yalnız kalma ve tefekkür ihtiyaçlarının haricinde genel itibarıyla başkalarıyla çeşitli temaslar kurabileceği mekanları tercih etmektedir. Zira, insanın eylem ve söylemlerinin başkalarını da ilgilendiren ve ortaklıklar barındıran nitelikleri söz konusudur. Örneğin, görece yaşlı insanların zemin katlarda yaşama tercihleri sadece fiziksel koşulları ve erişim imkanları ile değil, aynı zamanda penceresi veya bahçesi aracılığıyla ölçek itibarıyla diğer insanlarla görsel ve işitsel temas kurabilme imkanları ve kamusal olabilme ihtiyaçları ile de ilişkilidir (Demir, 2010).

Bu ele alışa paralel olarak, Özbek (2004:465-466) kentsel mekanların kamusallığını vurgulamaktadır. Özbek, kentsel mekanların kolektif ihtiyaçların ve kolektif kullanım değerinin üretilip sahiplenildiği ölçüde 'kamusal' olduğundan bahsederken, bu sosyallık modelinde, belirli bir tip mekanın ötesinde kamusal mekanın 'çoklu karşılaşmalara izin veren ve tüm farklılıklara açık olan' kent merkezleri olduğu belirtmektedir. Bu anlamda, kamusal mekanlar potansiyel olarak herkesle kolektif bilgi ve eylem üretilebilen, paylaşım ve dayanışma ölçütünde tanımlanabilen sokak ve meydanlardan kahvehanelere, kafelerden gösteri merkezlerine dek mülkiyetten bağımsız olarak çok çeşitli bir yelpazede yer almaktadır.

Söz konusu anlayış içerisinde kamusal mekanlar, insanların ortak bir amaç doğrultusunda bir araya geldikleri, beraber ve ahenkli bir uyum içerisinde olmasa bile sadece karşılaşma yolu ile kurdukları etkileşim ve sözel/sözel olmayan iletişimine ev sahipliği nedeniyle, toplumun farkındalık düzeyi ve birlikteliği açısından oldukça önemlidir.

Bu anlamda, kamusal mekanların bir diğer önemli özelliği farklı yaşam standart ve biçimlerindeki yaşayanlar ile yerli ve yabancı ziyaretçiler gibi çoklu toplumsal grupların bir arada

bulunmalarına olanak sağlayan niteliğidir. Burada, kamusal mekanların toplumsal iletişime oluşturduğu aracı ortam niteliği öne çıkmaktadır.

Yanı sıra, kentsel iletişim kavramı kamusal kavramının toplumsal anlamı beraber ele alınarak düşünülmelidir, zira iletişim ve toplumun birlikteliği toplumsal yaşamın verimliliği ile doğrudan ilişkilidir. İletişim yolu ile birey süreç içinde ilişkileri algılar, yorumlar ve seçim yapma olanağı bulur. Toplum açısından ise iletişim; bireyler arasındaki etkileşimi sağlar, çevreyi denetleyerek toplumun değerlerini de denetler ve geleneklerin sürmesine yardımcı olur (Bütün, 2002; Lasswell, 1960).

Sosyal bir canlı olarak insan ve toplum olarak yaşamının beraberinde getirdiği iletişim ihtiyacına dayanarak bu kavramların beraberliğine değinen tanımlamaların yanı sıra kamusal ve iletişim kavramları arasındaki bağlantıyı etimolojik olarak da görmek mümkündür.

İletişim kavramının Batı dillerindeki karşılığı olan 'communication' sözcüğü, Latince'de 'communis' sözcüğünden türemektedir. Latince'deki communis kelimesinin İngilizce'deki karşılığı olan 'shared, common, universal, public' (paylaşılan, genel, evrensel, kamusal) anlamı ile beraber aynı kelimeden türeyen commune, communal, community... gibi kavramlar düşünüldüğünde, iletişim (communication) kavramının topluma dair olanı tariflediği görülmektedir (Latin Word Lookup, 2017). Bu anlamda 'communication' yani iletişim ile 'commun(al)' yani toplumsal/kamusal olanı bütüncül olarak düşünmek gereklidir. Zira iletişim bireyin toplumsallaşmasını sağlayan, çevresindeki doğal/yapay çevre ve diğer bireylerle olan ilişkileri etkileyen bir süreçtir.

Bireylerin kentle kamusal mekanlar aracılığı ile kurduğu ilişki sonucunda o topluma ve kente özgü bir 'kentsel yaşam' ortaya çıkmaktadır. Kent yaşantısı, arkadaş toplantıları, çevre gezileri, sergi, ticaret ve oyun amaçlı çevre düzenlemelerinden, halk festivalleri, karnavallar, pazarlar gibi toplu katılımlı her türlü kentsel faaliyetler sonucu oluşan, kentle insan arasındaki çok özel bir iletişim şeklidir. Toplumda kültürel ve tarihi bağın sağlandığı kamusal mekanlar, yaratıcı toplum yaşantısının oluştuğu, arkadaşlar ve yabancı kişiler arasındaki ilişkilerin geliştiği, birçok şeyin paylaşıldığı, farklılaşan fikir ve değerlerin ortaya çıktığı yerlerdir (Curran, 1983).

Kamusal mekanların işlevsel ve araçsal olmak üzere iki temel iletişim görevi bulunmaktadır. Yüz yüze gelen iki kişi birbirlerinin farkına varabilmeleri ve sözlü iletişime geçmeden de diğer iletişim kanalları ile birbirlerine dair düşünceler edinebilmeleri ile iletişim başlamış demektir (Cüceloğlu, 2002). Dolayısıyla, kamusal mekanların herhangi iki kişinin öncelikle karşılaşmasına olanak sağlayan işlevsel niteliği birinci iletişim görevine karşılık gelmektedir.

Kamusal mekanların herhangi bir yerleşimin kendini tanıttımında ve insanları o yerleşime davet eden araçsal niteliği ise ikinci iletişim görevidir. Herhangi bir yerleşimi anlamak ve deneyimlemek için onu farklı mevsim, gün ve saatlerindeki tenhalıklarını ve kalabalıklarının tecrübe etmek gerekir. Bu bakış açısında bir yerleşimdeki ziyaretçilerin en çok bilgiyi özümseyecekleri ve yerleşim ile iletişim kuracakları yerler kamusal mekanlardır.

Dolayısıyla, herhangi bir yerleşimin kendini tanıttması anlamında 'her türlü doğal ve yapay elemanın kullanıcıya birer bilgi kaynağı olduğu ve özellikle kamusal mekanların düzenlenmesinde, doğala yapılan her türlü müdahalenin ve her yapay elemanın bu bilginin niteliğini iyi veya kötü anlamda değiştirebileceği göz önünde bulundurulmalıdır.' (Demir, 2010).

Bu anlamda, herhangi bir yerleşimin barındırdığı her türlü doğal ve yapay nesne (örneğin binanın yapım malzemesi dahi), yaşayanlar ile birlikte o yerleşime dair farklı nitelikte bilgiler sunan iletişim elemanlarıdır. Yani sıra, kentsel iletişim kavramı bir kentin tüm doğal ve yapay nesnelere kullanıcılarına kendi tarihi ile ilgili mesajlar iletmeye nedeniyle kentsel imaj, kentsel estetik ve kent kimliği gibi kavramlardan bağımsız olarak da düşünülmemelidir. Ancak, burada özellikle kentsel iletişim kavramı kentsel tasarıma bütüncül bir yaklaşım sunarak kente dair her bir öğenin, bir kaldırım taşından imaj değeri yüksek bir mimari esere kadar her çeşit doğal ve yapay nesnenin kullanıcılarına bir mesaj, kente dair bir fikir verdiği ve böylece farklı toplumsal gruplardan insanları bir araya gelmek üzere davet ettiği veya ayrıştırdığı gerçeğini sunmaktadır (Demir, 2010).

Güncel bir örnek olarak, 2019 yılı yerel seçimlerinde İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı adayı Binali Yıldırım'ın 'güvenli şehir' projesi çerçevesindeki, '70 bin sokağı var İstanbul'un. Hepsine kamera, ışık koyacağız. Kadınlar gündüz gibi gezecek.' vaadi dahi kamusal alanın karmaşık dinamiğini işaret etmektedir. Bir yandan kamunun ortalama olarak yarısını oluşturan kadınlar açısından güvenlik kaygısı giderilmeden sokağa çıkmanın zor olduğu anlamına gelmekteyken, öte yandan aynı güvenlik kaygısı çoğu zaman kamusal alan üzerindeki baskı ve denetimin artmasına sebep gösterilebilmektedir (Binali Yıldırım, 2019).

Değerlendirmeler ve Sonuç

Kentsel mekanların 'kamusal alan' ve toplumsal iletişimin geliştirilmesine yönelik niteliklerini tartışmaya açan bu çalışmada, esasen görülmektedir ki kamusal alanın yapısal dönüşümünde tarihsel olarak topluma dair müşterek konularda ve ortak yarara dair bir fikir birliğine ulaşma fikrine katılım, siyasal yaşama dâhiliyet, tarihsiz bir gerçek olarak her zaman belirli grupların söylem ve eylem hakimiyeti ile sınırlı kalmıştır. 'Kamu' fikrinin ortaya çıktığı dönemden bugüne kadar pratikte değişmeyen şey toplumun egemen ve karşıt kamular olarak bölünmüşlüğüdür.

Üstelik, bu durumun tüm yaşamsal uzantıları son derece sarsıcı gerçekliktir. Antik dönemin maviler ve yeşilleri, Ortaçağ'ın erkleri ve vassalları, Modern Çağ'ın burjuvazi ve proletaryası arasında süregelen tüm eşitsizlikler içinde bilgi ve tartışmanın herkese açık ve serbestçe erişilebilir olma olasılığı, ortak bir 'kamuoyu' oluşturma potansiyeli hiçbir zaman elde edilemediği gibi, aksine her zaman güçlü olanın lehine evrilmiştir.

Örneğin, bu gerçeklik içerisinde liberal koşullarda dahi, kadınların dünya genelinde ancak 20. yüzyılın ortalarında seçme ve seçilme hakkı elde edebilmesi toplumların nüfuslarının ortalama olarak yarısının 'kamusal alan' prensip olarak bile ne kadar geç elde edilemediğinin en çarpıcı göstergesidir. Ancak, şüphesiz tüm bu sarsıcı gerçeklikler içinde dahi, yine tarihsiz olarak insanlar bir araya gelmenin, 'farklı kamular' kendi 'oyunu' belirlemenin yollarını üretmişlerdir. Öğle vakti bir fabrika yemekhanesinde, hasat zamanı bir tarlada, çeşme başında çamaşır kuyruğunda, kuytu köşede, bir kentin izbe sokaklarından veya metruk bir binanın bodrum katlarından ana meydanlarına taşan 'kamusal insan', başkalarıyla yan yana geldiği ilk andan itibaren kendi mekânsal gerçekliklerini fikir alışverişi için uygun koşullara getirebilmenin yollarını aramıştır/aramaktadır.

Bu yaklaşım içerisinde 'kamusal' mekan, bir kent içerisinde potansiyel olarak 'kamusal' alanın oluşturulabileceği her an ve her yerdir. Dahası, müzakere süreçlerinin yasal veya örtük olarak engellendiği toplumsal yapılarda, tartışmayı ve fikir alışverişini zenginleştirerek muhalif eylem ve söylemin üretimi, kısaca karşıt kamuların kamusal alanı doğrudan 'örgütlenme' ile ilişkilidir. Dolayısıyla da, tüm farklılıkların örgütlenilebileceği ve kendi görünürlüğü temsil edilebileceği her yer 'kamusal alan' olabilir. Bu anlayış içerisinde, farklı kamuların bir araya gelip kendi eylem ve söylemlerini karara bağladığı her hangi kuytu köşeler veya odalar, kahvehaneler vb. bu örgütlenmeye elverdiği ölçüde kamusal alanların oluşturulduğu yerlerdir denilebilir. Ancak, söz konusu eylem ve söylemleri diğer kamular ile 'paylaşmak' aleniyet gerektirmekte, dolayısıyla da doğrudan bu amaca ve gereksinime yönelik olan geleneksel kamusal mekanların bir kent içerisindeki varlığını mutlak kılmaktadır. Şüphesiz, kamu alanında zuhur eden her şeyin, mümkün olan en geniş aleniyetle herkes tarafından görünür ve duyulur olması fenomeni kamusal alanın mekânsal elverişliliği açısından kent merkezlerini işaret etmektedir. Nitekim, tarihsel deneyimler de bu durumu doğrulamaktadır; Antik Atina Agora'sından, Paris'in Bastille Meydanı'na, Kahire'nin Tahrir Meydanı'ndan, İstanbul'un Taksim Cumhuriyet Meydanı'na kadar tüm kitlesel eylem ve söylemler kent merkezlerinden çeperlerine doğru nüfuz etmiştir/etmektedir. Bu demek değildir ki, herhangi bir kentin çeperlerinde veya kırsal nitelikli bir yerleşimde kamusal alan(lar) üretilmez, ancak olabildiğince çok farklı kamu ile temas nüfusun yoğunlaştığı kent parçalarında mümkün olmaktadır.

Bu tahlil içerisinde, iki temel konu öne çıkmaktadır; ilk olarak,

bugün 'kamusal' olarak nitelendirilen alışveriş merkezi, tematik parklar vb. yeni nesil mekânsal organizasyonların, toplumsal düzeydeki iletişimin iki farklı kişinin öncelikli olarak birbiriyle karşılaşmasıyla başladığı ve sözel bir diyalog doğurmasa bile birbirlerine dair farkındalık oluşturduğu gerçeğine hiç katkısı olmadığını iddia etmek güçtür. Ancak, farklı kullanıcıların beraberliğini ne derece desteklediği veya tüketim dışındaki aktivitelerine ne kadar ev sahipliği yaptığı düşünüldüğünde, söz konusu mekanlara 'kamusal' demek de bir o kadar güçtür. Örneğin, daha pahalı ürünlerin satışının gerçekleştirildiği mağazaların yer aldığı alışveriş merkezleri bile bugün, genel alım gücüne hitap eden mağazaların yer aldığı alışveriş merkezlerinden ayrılmışken, bu mekanların pratikte çoklu karşılaşmalara elverişli olduğunu söylemek mümkün müdür? Bir başka örnek olarak, muhalif bir söyleme sahip bir alternatif yazılı basın ürününü (gazete, dergi, broşür vb.) bir alışveriş merkezinde ücretsiz olarak dağıtmak isteyen birine güvenlik görevlileri müsaade etmekte midir? Yanıt hepimizin bildiği gibi iken peşi sıra gelen bir başka soru; bu bir güvenlik meselesi midir? Demektir ki, bir mekanın kamusalının derecesinin ölçütü sadece o mekana fiziksel olarak erişim ile de tanımlı değildir.

İkinci olarak, bugün geleneksel kamusal mekanların (sokaklar, meydanlar, mahalle parkları vb.) anayasal olmasına karşın, özgür konuşma, yazılı ifade ve toplanma haklarına ne derece elverişli olduğu, ne derecede 'tüm farklılıklara açık, çoğulcu, iletişim ve katılım değeri taşıyan' yerler olduğu da bir başka öne çıkan konudur. Dünya genelinde iktidarların süregelen otoriterleşme eğiliminde, 'farklı' kitlesel eylem ve söylemlerin kuvvet kollarının müdahaleleriyle karşılaştığı günümüz toplumsal koşullarında, kamusalığın ve kamusal mekanın varlığının bir mücadele ortamı olduğu açıktır.

Sonuç olarak, demektir ki herhangi bir kent içerisinde sosyal bilimler çerçevesinde ele alındığı anlamı ile eş değer kamusal mekanların varlığı ve kullanımı doğrudan o kentin içerisinde yer aldığı ülkenin demokrasi koşullarının meşruluğunun ve gelişmişlik seviyesinin göstergesidir. Yanı sıra, bu çalışmada da ele alındığı üzere kamusal mekanlar ait oldukları toplumları yapılandırmada önemli roller üstlenmektedirler. Bu anlamda, mekânsal bilimler mensupları da toplumların yapılandırılmasında doğrudan sorumlu konumdadır. Açıkça, kentlerimizin (yeniden) yapılandırılma süreçleri kamuya ve bilimsel tartışmalara açık ve erişilebilir olmadığı ölçüde de, bu sorumluluğun yerine getirilmesi yine doğrudan bir mücadele alanıdır.

KAYNAKLAR

- Arendt, H. (1998). *The Human Condition*. London: The University of Chicago Press.
- Binalı Yıldırım: Bu açıklamayı yaptım. Bu bir hataysa hata benim. (2019, 28 Mayıs). http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/siyaset/1413884/Binali_Yildirim_Bu_aciklamayi_yaptim._Bu_bir_hataysa_hata_benim_.html
- Bütün, Ö. (2002). *Kent Mekanı ve Görsel Bilgi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi/Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Communis. (2017). Latin Word Lookup. Erişim 23.12.2017 <http://www.archives.nd.edu/cgi-bin/lookup.pl?stem=communis&ending=>
- Cüceloğlu, D. (2002). *İletişim Donanımları*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Curran, J. R. (1983). *Architecture and the Urban Experience*. New York: Van Nostrand Reinhold.
- Demir, M. (2010). *Kentsel İletişim ve Kamusal İnsan Kavramları Perspektifinde Yaşanılır Mekan Olgusu ve Kamusal Alanların Organizasyonu: Antik Çağda ve Günümüzde Bergama Örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi/Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Fraser, N. (1990). Rethinking the Public Sphere: A Contribution to the Critique of Actually Existing Democracy, *Social Text*, 25/26, 56-80.
- Habermas, J. (1991). *The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society*. Cambridge and Massachusetts: MIT Press.
- İletişim. (2017). Türk Dil Kurumu. Erişim 23.12.2017 <http://www.tdk.gov.tr>
- Lasswell, H.D. (1960). *The Structure and Function of Communication in Society*. W. Schramm (Ed.), *Mass Communications içinde* (s. 117-129). Urbana, IL: University of Illinois Press.
- Merriman, J. (2009). *European Civilization (1648-1945) Lectures: Why No Revolution in 1848 in Britain*. Erişim 23.12.2017 <http://oyc.yale.edu/history/hist-202/lecture-11>
- Negt, O. & Kluge, A. (1993). *Public Sphere and Experience: Toward an Analysis of the Bourgeois and Proletarian Public Sphere*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Özbek, M. (2004). Giriş: Kamusal – Özel Alan, *Kültür ve Tecrübe*. M. Özbek (Ed.), *Kamusal Alan içinde* (s. 443-501). İstanbul: Hil Yayınları.
- Raafaub, K. A., Ober, J. & Wallace, R. W. (2007). *Origins of Democracy in Ancient Greece*. Berkeley: University of California Press.
- Sennett, R. (2002). *The Fall of Public Man*. London: Penguin.